

רחל ארהרד, ייעוץ חינוכי: מקצוע מחפש זהות. תל אביב: מכון מופ"ת, 2014. עמ' 366.

משה טטר

יש הטוענים שלמקצוע הייעוץ מקום ייחודי בין מקצועות הסיוע בבית הספר. הוא אינו היחיד המעניק טיפול וסיוע, אך הוא אמור לתת מענה גם לצרכים אישיים וגם לצרכים חברתיים הן ברמת הפרט והן ברמת המוסד. על היועצים להחזיק ולשלוט הן בגופי ידע רחבים, כשבסיסים פילוסופיים הומניים וחברתיים משמשים כתשתית רעיונית, והן במאגר של כישורים ומיומנויות, שיאפשרו להוציא אל הפועל את סדר היום של הפרופסיה. בדומה למקצועות אחרים, בתחילת התהליך "יבאה" ישראל מארצות הברית את התאוריות, את עקרונות הפעולה ואת הפרקטיקות. האתגר אינו טמון בתרגומם לעברית, אלא בהתאמתם התרבותית, ומשימה זו מורכבת: יש לשמר את עקרונות המקצוע ובה בעת לפתח ייחודיות בסוגי הפעולה ובתכניה (כגון הכנה לשירות צבאי או סיוע בקליטתם של עולים חדשים). הייעוץ החינוכי בעולם, ובייחוד בארצות הברית, התמקד תחילה בהכוון המקצועי והלימודי (במעברים בתוך בתי ספר, בין בתי ספר ובין בתי ספר לבין מכללות). הוא התרחב במהרה, כך שהיום הוא רק התמחות אחת מבין רבות העומדות על הפרק. מסיבות מגוונות, וביניהן כוחם והשפעתם הפוליטית והפרופסיונלית של מקצועות קרובים (כמו פסיכולוגיה ועבודה סוציאלית), הייעוץ מוזהה ומוכר בארץ כמקצוע רק בתחום החינוכי. היועצת החינוכית היא למעשה מורה יועצת המשולבת כחברה בצוות בית הספר. המעמד הזה, השונה באופן מהותי ממעמדם של מקצועות סיוע אחרים במוסדות חינוך, מאופיין בייחודיות ובמורכבות כאחת. מצד אחד, היועצת יכולה לקדם סדר יום מתוך הבנת המתרחש בבית הספר (הכוחות הפועלים, האינטרסים השונים והמשאבים הקיימים), ומן הצד האחר, היא עלולה להיות חלק מן הבעייתיות ומן החולשות הפנימיות.

* פרופ' משה טטר, ראש בית הספר לחינוך, האוניברסיטה העברית בירושלים.

דואר אלקטרוני: moshe.tatar@mail.huji.ac.il

הסטיגמה החברתית שליוותה את תחילתו של הייעוץ החינוכי במוסדות החינוך הייתה חריפה וצבעה את פועלם של היועצים בשנים הראשונות. היועץ החינוכי נתפס כסוכן השומר על הסדר החברתי הקיים (למשל, בשיבוץ תלמידים לבית ספר תיכון לפי מפתח עדתי, מגדרי או דתי). נוסף על כך, הפנייה ליועצת "לטיפול" הרתיעה תלמידים והורים, וקרבתם של היועצים במהלך השנים להנהלות בתי הספר העלתה ספקות בחדרי המורים באשר לנאמנותם. לדידי, רוב היועצות ממלאות כיום תפקידים מובילים במשימות החינוכיות המרכזיות במוסדות החינוך. כללי האתיקה של המקצוע ברורים, והם נותנים מענה לרוב ההסתייגויות של הסובבים.

הספר שלפנינו מציג תמונה מורכבת ומקיפה. היא מתמקדת בהתפתחות הייעוץ החינוכי ובחיפוש אחר זהות פרופסיונלית המייחדת אותו בהתמודדותו עם משימות מקצועיות רגישות בזירות ההולכות ומשתנות.

הספר נערך בחמישה שערים. השער הראשון סוקר את התפתחות מקצוע הייעוץ בעולם ובישראל בניסיון לבחון את גיבושה ואת עיצובה של הזהות המקצועית של הייעוץ ושל היועצות החינוכיות. תיאור התפתחותו של הייעוץ החינוכי בישראל מעניין במיוחד, מכיוון שהוא מגלם את השפעתם של כוחות שונים. הפרקטיקה והמעשה בייעוץ החינוכי משלבים בתוכם את השינויים שהתחוללו במדינה ובאו לידי ביטוי במדיניות משרד החינוך (למשל הקמת חטיבות הביניים), בהתרחבות הסמכות של שפ"י (למשל בהכללתן של אוכלוסיות בסיכון) וגם את המעבר שחל במקצועות הטיפול והסיוע השונים בבית הספר – מן המודל הרפואי (טיפול בפתולוגיות ובסטייות), דרך תפיסות ארגוניות מערכתיות (שאינן מתמקדות רק ברמת הפרט) ועד פרדיגמה המדגישה עקרונות של מיטביות ורווחה אישית של כל פרט ופרט. כמו כן, ניתן להתרשם שיש היום הבנה עמוקה יותר של מרכזיותם וחשיבותם של ההקשרים ההיסטוריים-התרבותיים-חברתיים של הפרטים ושל המוסדות. במילים אחרות, ברור כיום שההקשרים השונים שהייעוץ החינוכי פועל בהם מקרינים בעוצמה על פעולותיו. חשוב לציין שכדי לצלוח במעברים אלו ובדגשים מקצועיים משתנים חייבים להכשיר בצורה הולמת ומקיפה את אנשי המקצוע (מטלה המסומנת כהכרחית הן במוסדות להכשרה והן במשרד החינוך עצמו) וללוות את התהליכים האלה בהערכה ובמחקר. היועצות החינוכיות טוענות לא פעם כי התוספת התדירה של משימות מקצועיות לסדר יומן הפרופסיונלי, העמוס ממילא, אינה מחליפה מטלות קודמות, אלא מרחיבה עוד יותר את הפורטפוליו המקצועי. במערך ההכשרה וההתנסות המודרכת שבייעוץ החינוכי (והליווי המקצועי לאורך כל הקריירה) התחוללו תהליכים מבורכים במהלך השנים כדי להיערך למילוי המטלות, ותהליכים אלו אמורים לספק רפרטואר עשיר ומקצועי ליועצות בעבודתן. פרופ' אהרד, בהיותה אחת ממובילות המקצוע על כל היבטיו, מבליטה את האתגרים המיוחדים הניצבים בפני הייעוץ החינוכי בזירות התרבותיות המגוונות בישראל (החברה החרדית, החברה הערבית או, להבדיל, בחינוך המיוחד). הכול יודעים שחייבים להתאים היום את הייעוץ החינוכי להקשרים השונים שהוא פועל בהם ולמצות את יתרונותיו ואת רב-גוניותו.

התאמה כזאת חשובה במיוחד, משום שרוב מפגשי הייעוץ מכילים ממילא רכיבים תרבותיים שאין להתעלם מהם. רגישות תרבותית היא אפוא חובה במציאות זו. ואולם, ללא פעילויות מכוונות, התומכות באופן פעיל ופרו-אקטיבי באוכלוסיות שונות או בפרקטיקות המיועדות לאפשר את התנאים להעצמה של פרטים שונים או של קהילות מגוונות, הרגישות והאמפתיה ברמת הפרט לא יספיקו כדי לקדם סדר יום מקצועי משמעותי.

השער השני עוסק במעגל החיים של הייעוץ החינוכי ושל היועצות החינוכיות. מוצגת בו סקירה מרשימה של המחקר בתחום הקריירה המקצועית בכלל, ובייחוד בקרב יועצות חינוכיות. החברות המקצועי של הייעוץ החינוכי (מתוך הדגשת הידוע בקרב תלמידות הייעוץ) מגבש ומחזק רכיבי זהות, שהם לעצמם מורכבים ולא חד-ממדיים. במקצוע דינמי ומאתגר, המושפע מזירות חיצונית ומהיבטים של התרבות הארגונית הספציפית של המוסדות (המעוצבת על-ידי צרכים ולחצים מקומיים), על היועצות לפתח רפרטואר מגוון של כלים לצד חדות אבחונית גם ברמת המיקרו-פוליטיקה הייחודית למקום מסוים.

השער השלישי של הספר מנתח את מערכות היחסים בין היועצת החינוכית לבין "משלימי" התפקיד בקהילה. שיתוף פעולה בין בעלי מקצוע ובעלי התמחות שונים מתוך העמדתה של טובת הילד כיעד טבעי אינו מובן מאליו. עימותים בנוגע לסמכויות נפוצים בין בעלי מקצוע שונים, ולכן יש הכרח להכיר בתרומתו הייחודית של כל אחד מהם. טוב עשתה ארה"ר כשהציפה סוגיה זו ושרטטה מודלים לשיתופי פעולה כאלה. כמו כן, הניתוח מעניין ומבליט את מקומן של היועצות אל מול "לקוחות פוטנציאליים" בתוך המוסד החינוכי. הסקירה המתמקדת בעבודתן של היועצות אל מול ההורים מקיפה וקולעת, והיא משלימה תמונה מורכבת המתארת את עבודת היועצת גם אל מול ההנהלה, המורים העמיתים ויועצות נוספות במוסד.

השער הרביעי בוחן נדבכים אישיים פנימיים של היועצת החינוכית ומציין אלמנטים חיוביים ושלייליים המתעוררים במהלך עבודתה. פרק זה מדגים יפה את השיטתיות שבה ארה"ר מציגה כל סוגיה בספר: היא ממפה את הידוע (בארץ ובעולם), מסווגת את עולמות התוכן ומציגה אותם בצורה מקיפה. המאמץ לבחון כל אחת מן הסוגיות לעצמה, ובייחוד את הקשר ביניהן לבין רכיבי זהות מקצועית המתגבשים או מאותגרים בכל פעם מזווית אחרת, מאפשר להבליט הן את מורכבותו והן את ייחודיותו של הייעוץ החינוכי. בשער זה היא מדגישה את הרווחה הנפשית הסובייקטיבית של היועצות (עם לא מעט רגעים של סיפוק מקצועי, תחושה של משמעות אל מול הנועצים והמוסד, וחיווקה של חוללות עצמית פרופסיונלית) לצד שחיקה אישית ומקצועית (שכמעט בלתי ניתן להימנע ממנה) הניזונה מריבוי המטלות, מריבוי ה"לקוחות" וציפיותיהם, ובמקרים רבים גם מהעדר הכרה של פועלה מצד המערכת.

השער האחרון משרטט את הכיוונים לעתיד שיש להביא בחשבון, לדעת ארה"ר, בפרספקטיבה ההתפתחותית של המקצוע ובשינויים החברתיים התרבותיים המתרחשים

בהקשרים השונים. שני דגשים מובלטים במיוחד בשער זה: מקומה של היועצת בזירה החדשה של המרשתת והמציאות הווירטואלית שהיא יוצרת (ועל ההבנה המורכבת של השפעותיה על הצעירים ועל המבוגרים כאחד ועל סוגי הפעולה וההתערבות האפשריים והיעילים), ותפקיד המנהיגות שעל היועצות החינוכיות לאמץ כנשות מקצוע האמונות על קידומו של צדק חברתי.

האתגרים הניצבים בפני הייעוץ החינוכי מורכבים ומשתנים כל הזמן. מספרים על איש הלבוש היטב המגיע במכונית מפוארת לאחו מרוחק, שרועה צאן שומר בו על עדר כבשים גדול. האיש פונה אל הרועה ואומר לו: אם אגיד לך כמה כבשים יש לך, תיתן לי אחד? הרועה המופתע מסתכל עליו ומשיב לו בחיוב מגחך. האיש מוציא מחשב ומדפסת ניידת ומפעיל לווין המצלם את השדה. דקות מספר אחר כך הוא פונה אל הרועה שוב ואומר לו: יש לך בדיוק 1,243 כבשים! הוא מחייך חיוך רחב, לוקח בעל חיים אחד ופונה בחזרה אל מכוניתו. הפעם פונה אליו הרועה ואומר: אם אגיד לך מה המקצוע שלך, תחזיר לי את מה שלקחת? האיש משיב לו בחיוב בטון מלגלג, והרועה אומר: אתה יועץ חינוכי! האיש המופתע משיב: איך הסקת זאת? והרועה מסביר לו: הגעת אלי בלי שאיש קרא לך; אמרת לי משהו, אמנם נכון, אבל משהו שידעתי; ואינך מבין דבר, כי במקום כבש לקחת את הכלב השומר עליהם! הסיפור הזה, המוכר ומותאם לעיסוקים שונים, מגלם חלק מן התנאים שיאפשרו למקצוע הייעוץ להגיע ואף להישאר בקדמת הבמה: עיתוי הפעולות, הרלוונטיות שלהן ובקיאיות ומומחיות ללא פשרות. לצד אלו יש לחתור לגיבושה של זהות מקצועית המובחנת ממקצועות מקבילים בזירה, וכך להשלים את הפאזל האקדמי והפרופסיונלי של הייעוץ החינוכי.

נפל בחלקי הכבוד להיות "יועצת חינוכית" במשך שנים רבות במערכת החינוך בארץ ולאחר מכן, וגם במקביל, לחקור היבטים כאלה ואחרים של תחום חשוב ומשמעותי זה. הייעוץ החינוכי מוכר לי אפוא מפרספקטיבות שונות. התפיסה כלפי הייעוץ החינוכי דור-ערכית גם בשדה וגם באקדמיה. מצד אחד, קיימת הכרה רבה בתפקידן של היועצות בכל הנוגע לקידומו של תכניות ייעוץ מרשימות לצד הצלחות רבות. מן הצד האחר, המעמד בתוך המוסדות וגם בעיני חלק מבעלי התפקידים במשרד החינוך ובחברה אינו תואם תמיד את המאמץ, המחויבות והמקצועיות המשתקפים בעבודתן של יועצות חינוכיות ואת החשיבות של הסוגיות שהן עוסקות בהן. לדעתי, ספר זה מסכם באופן מרשים רכיבים חשובים בהתפתחותו של הייעוץ החינוכי כפרופסיה. תרומתו ברורה לסטודנטים של ייעוץ חינוכי, ליועצות בשדה, לחוקרים בתחום ולכל מי שהמעשה החינוכי יקר להם. הוא נכתב, לדידי, מתוך הזדהות עם המאבקים של הייעוץ החינוכי למציאת מקומו ולהשמעת קולו הייחודי, וניכרות בו הערכה רבה של המחברת אל המקצוע ואל העובדות בו, אכפתיות ודאגה כנה, ולא בלתי מוצדקת, בנוגע למה שיקרה (או לא יקרה) בעתיד. פרופ' ארהרד מבינה היטב את המורכבות שתיארה לאורך ספרה על הייעוץ החינוכי: "על שום מה טרם עלה בידי מקצוע הייעוץ החינוכי – גם עם מלאות לו חמישים שנה – להיות בעל 'זהות מגובשת'...? הייעוץ מצוי במתח מתמיד בין עיצוב לפיתוח, בין שמירה

והגנה על ליבה מקצועית משותפת ומוסכמת... לבין התאמה למציאות חברתית-חינוכית
המשתנה בקצב מואץ" (עמ' 312).
פתרונים? אולי בספר הבא!